

ІМІДЖЕВА ПОЗИЦІЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ІНСТРУМЕНТ НАЛАГОДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Тетяна ДОВГА (Кіровоград)

Актуальність проблеми. Процес гуманізації освіти потребує особливої уваги до налагодження ефективної взаємодії учасників освітнього процесу. Від професіоналізму вчителя, вибору ним власної педагогічної позиції значною мірою залежить результативність навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. В педагогічній науці та шкільній практиці тривають активні пошуки шляхів удосконалення професійної діяльності вчителя, вироблення в нього такої педагогічної позиції, пріоритетом якої є збереження здоров'я учасників педагогічного процесу та комфортність умов навчальної співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття “професійна позиція педагога” (педагогічна позиція) у науковій літературі зустрічається досить часто. В активній науковій обіг це поняття ввійшло завдяки роботам Б. Ананьєва, Л. Божович, В. Мясцева, С. Рубінштейна та ін. Зазначеної проблемі торкалися в своїх працях О. Асмолов, Н. Анікеєва, І. Бех, І. Колеснікова, Л. Кондрашова, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Сластьонін, В. Слободчиков, І. Якиманська.

Останнім часом активізувалися дослідження, що стосуються проблем професійно-педагогічного іміджу. До неї звертались дослідники: І. Баженова, О. Бекетова, М. Варданян, І. Єланська, М. Єлфімова, Л. Жарікова, Т. Зеленська, Л. Золотовська, А. Калюжний, Т. Кулакова, В. Купцова, О. Крпсанова, О. Ковальова, А. Кононієво, С. Маскалянова, І. Ніколаєску, А. Панасюк, О. Петрова, О. Руська, І. Размолодчикова, Н. Тарасенко, В. Купцова, В. Черепанова, В. Шепель. Сучасні вчені збагатили педагогічну

науку поняттями: «іміджеві характеристики», «іміджева поведінка», «іміджева взаємодія», «іміджева компетентність», «іміджевий профіль», «імідж-портрет», «іміджева позиція».

Метою даної статті є висвітлення сутності іміджевої позиції вчителя як проєкції особистісно-професійного іміджу вчителя та особливостей її застосування з метою гуманізації педагогічної взаємодії.

Виклад основного матеріалу.

Центральною постаттю педагогічного процесу є вчитель: він здійснює управління цим процесом та регулює міжособистісні стосунки, обумовлені характером педагогічної взаємодії. Важливу роль при цьому відіграє професійна (педагогічна) позиція вчителя.

Як стверджує А. К. Маркова, поняття “професійно-педагогічна позиція” позначає стійкі системні ставлення вчителя до учнів, до себе, до колег, визначає його поведінку, стиль життя і діяльності [6].

Академік І. Д. Бех звертає увагу на унікальність педагогічної позиції, оскільки вона одночасно є і особистісною, і професійною. Вчений наголошує, що педагог у своїй дійсно педагогічній позиції ніде і ніколи не зустрічається з дитиною як “об'єктом” (якщо він дійсно педагог); в особистісній позиції він завжди зустрічається з іншою людиною, а у власне професійній – з умовами її становлення і розвитку [1, с 76].

З огляду на це, різновидом професійної позиції педагога можна вважати іміджеву позицію, яка, на нашу думку, є проєкцією особистісно-професійного іміджу вчителя та показником рівня майстерності створення сприятливого освітнього середовища, основу

якого складає педагогічна взаємодія.

Під педагогічною взаємодією розуміють гуманістично-орієнтований педагогічний процес співробітництва вихователя та вихованців, які виступають як паритетні (рівноправні) партнери спільної діяльності. Основними характеристиками педагогічної взаємодії є: взаєморозуміння, взаємопізнання, взаємостосунки, взаємні дії, взаємовплив [5, с.33].

Особистісно-професійний імідж учителя – комплексна характеристика, що інтегрує в собі його особистісні та професійні якості. Вважається, що особистісно-професійний імідж функціонує завдяки дії зовнішніх і внутрішніх чинників. До перших належить зовнішня привабливість – не лише природжена, а й та, якої набуває вчитель за рахунок професіоналізму, загальної культури, управління поведінкою, вміння самовдосконаливатись, стежити за собою. Роль внутрішніх чинників виконують: наявність у вчителя високого життєвого тону, який виявляється у ввічливості, манері спілкування, стриманій реакції на життєві труднощі, толерантності; вміння приховувати нездужання, незадовільний стан здоров'я, поганий настрій, внутрішній дискомфорт.

Іміджева позиція є важливою особистісною та професійною характеристикою вчителя: вона закріплює його образ в свідомості учнів, колег, батьків, адміністрації, громадськості; сприяє формуванню професійного статусу та авторитету; слугує орієнтиром у прийнятті вчителем важливих професійних та життєвих рішень; безпосередньо впливає на характер педагогічної взаємодії.

Ознакою іміджевої позиції вчителя в умовах гуманістичного освітнього середовища є гуманність як важлива риса характеру вчителя, ключовими характеристиками якої є: позитивне ставлення до дитини, прагнення розуміти її потреби, інтереси, розвивати здібності і таланти; турбота про збереження та зміцнення дитячого здоров'я; активне попередження виникнення стресових і дидактогенних ситуацій, що перешкоджають розвитку дитини в процесі навчання; організація особистісно орієнтованого спілкування та дотримання позитивних морально-етичних стосунків у навчально-виховному процесі. Цьому сприяє вибір учителем методів роботи, адекватних віковим можливостям і здібностям школярів; побудова навчально-виховного процесу як педагогічної взаємодії.

Вважаємо необхідним виокремити та розкрити ті напрямки діяльності вчителя, які, на нашу думку, вимагають прояву та вдосконалення іміджевої позиції вчителя: створення комфортних умов для навчання та

відпочинку, організація ефективної педагогічної взаємодії, застосування сучасних педагогічних технологій і методів – усе це дозволяє будувати навчально-виховний процес на засадах здоров'язбережувальної педагогіки та навчального співробітництва.

В педагогічній літературі і шкільній практиці узвичаїлися поняття «освітній простір» і «шкільне середовище».

Під *освітнім простором* розуміють багаторівневу освітню систему і, водночас, спеціально організоване середовище, в якому здійснюється педагогічна взаємодія його учасників (вчителів, учнів, батьків тощо).

Шкільне середовище – це простір, що оточує вчителів та учнів під час їхнього перебування в школі. Аналогами до даного поняття є педагогічне, освітнє, виховне, навчально-виховне, едукативне та інші види комунікативного середовища.

На жаль, шкільне середовище сьогодні є здебільшого несприятливим. Це означає, що в умовах традиційної організації освітнього процесу педагоги та учні зазнають постійних фізичних і психічних перевантажень, які призводять до порушення механізмів саморегуляції фізіологічних функцій і сприяють розвитку хронічних захворювань. В результаті існуюча система шкільної освіти набуває здоров'явитратного характеру – під її впливом погіршується стан здоров'я учасників освітнього процесу.

Найбільш впливовим чинником, який завдає значної шкоди здоров'ю вчителя та учнів, є стрес. *Стрес* – це фізіологічна реакція організму людини, яка супроводжується станом напруги, пригніченості й занепаду, що виникає за умов складної для людини діяльності як у повсякденному житті (в побуті, навчанні, професійній діяльності тощо), так і за особливих обставин.

Стрес виникає внаслідок інтелектуальних перевантажень, небезпеки, образи. У людини в стресовому стані спостерігаються помилки в розподілі й переключенні уваги, порушення перебігу пізнавальних процесів, розлад координації рухів, неадекватність емоційних реакцій. Виникає дезорганізація й гальмування всієї діяльності. В стресовій ситуації людина, здебільшого, розгублюється, проте, в окремих випадках, у неї виникає здатність до швидкої реакції, посилення розумової діяльності, мобілізації волі, прийняття оптимальних рішень.

В шкільній практиці зустрічаються фізіологічний, психологічний, емоційний, інформаційний, комунікативний та інші види стресу.

Фізіологічний стрес виникає від фізичного перевантаження організму, впливу на нього

шкідливих чинників навколишнього середовища (порушення температурного, повітряного, світлового, шумового режиму, як-от: занадто висока чи низька температура, непристосоване приміщення, незручне робоче місце, забруднене повітря, неякісне освітлення, підвищений рівень шуму, нерациональне харчування та обмеження рухової активності).

Психологічний стрес є наслідком порушення психологічної стійкості особистості з різноманітних причин: несправедлива критика, незаслужене покарання, тяжка образа, вражене самолюбство, некваліфікована робота тощо. Крім того, такий стрес може бути результатом психологічного перевантаження особи: виконання занадто великого обсягу роботи або непосильного тягаря відповідальності за якість складної й тривалої роботи.

Варіантом психологічного стресу є *емоційний* (психоемоційний) *стрес*, що виникає в ситуаціях загрози, небезпеки, конфлікту і супроводжується негативними емоціями і станами – страхом, обуренням, приниженням тощо.

Інформаційний стрес виникає в ситуаціях інформаційного перевантаження чи, навпаки, інформаційного вакууму.

Комунікативний стрес спричинюється нездатністю людини спілкуватися з іншими людьми, невмінням налагоджувати міжособистісні стосунки.

Найбільш руйнівним для організму є психологічний стрес, який досить часто зустрічається в шкільній практиці. Психологічний стрес у педагогів часто провокує виникнення дитячих стресів.

Дитячий стрес – це специфічна (фізіологічна чи психологічна) реакція організму дитини у відповідь на дію надзвичайних подразників різної природи й характеру, які викликають «напруження» чи порушення окремих функцій дитячого організму.

Дитячий стрес значно відрізняється від стресу у дорослих, особливо його проявами. Стрес у дитини зазвичай виникає тому, що її життя і досвід контролюється дорослими. Діти відчувають, що вони нічого не можуть вдіяти, що вони безсилі щось змінити. Це призводить до апатії і втрати віри в свої сили. Як наслідок – підвищена збудливість, або агресивність і нездатність зосередитися на якому-небудь предметі. Іноді стрес викликає чисто фізичне нездужання, наприклад, головний біль, різі в шлунку, підвищену чутливість. Дитячий стрес не завжди розпізнають дорослі, а сама дитина неспроможна з ним упоратися, що змушує її відчувати себе слабкою й неадекватною. Шкільне навчання може спровокувати виникнення «шкільних стресів» різного характеру.

Важливим чинником, що викликає стрес у дитини, є насилля над її особистістю. Наразі ця проблема у навчальних закладах набуває все більш загрозливих форм і розмірів. Увійшли в обіг поняття: «шкільне насилля», «педагогічне насилля».

Шкільне насилля – це застосування учнями сили по відношенню до своїх однолітків. Можливим є також (хоча і вкрай рідко) насилля учнів над учителем.

Педагогічне насилля – це насильницькі дії педагога. Вони можуть спрямовуватись на цілий клас, групу школярів або, безпосередньо, на конкретного учня. При цьому одночасно страждають школярі, їхні батьки та самі вчителі, тобто педагогічне насилля є руйнівним для всіх учасників освітнього процесу.

Шкільне насилля має фізичний і емоційний прояви. Наприклад, для емоційного насилля характерні глузування, образливі прізвиська, відмова в спілкуванні, відторгнення, повна ізоляція – з боку учнів, або нескінченні зауваження, необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження в присутності інших дітей – з боку педагога. Емоційне насилля викликає в жертви почуття образи, приниження, емоційне напруження, наслідком чого можуть стати серйозні порушення здоров'я, а в окремих випадках навіть суїцид.

Таке становище спонукає вчителя до необхідності використання антистресових педагогічних засобів та комфортизації психоемоційних стосунків.

Значні можливості для гуманізації міжособистісних стосунків має сучасне едукативне середовище. Терміном «едукатія» позначають процесуальний компонент освіти у взаємозв'язку трьох його складників – навчання, виховання й розвитку. Запровадження цього терміна зумовлене тим, що загальнонавчальне поняття – навчально-виховний процес – не вказує на його природну триєдність і фактично приховує надзвичайно актуальний сьогодні аспект розвитку дитини.

Дослідники тлумачать *едукативне середовище* як навчально-виховний процес, який репрезентує організацію всіх його складників відповідно до державних стандартів освіти та вимог навчальних програм і будується на засадах домінуючої концепції навчання.

Основою сучасного едукативного середовища є особистісно орієнтоване навчання, яке враховує стан здоров'я та індивідуальні особливості учнів. Для того, щоб дитина комфортно почувала себе в едукативному середовищі, воно повинно носити оздоровчий та гуманістичний характер.

Оздоровче середовище має на меті поліпшення здоров'я учнів (фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного,

морального тощо) шляхом використання традиційних та нетрадиційних оздоровчих засобів (фізичні вправи, оздоровчі сили природи, аутогенне тренування тощо), формування в них здорового способу життя. Вплив оздоровчого середовища поширюється на розвиток тіла та фізіологічних систем організму дитини, формування психічних станів та вільний прояв позитивних емоцій, розвиток пізнавальних процесів, особистісних якостей тощо.

Гуманістичне середовище створює комфортні умови для всебічного розвитку та успішної соціалізації учнів, а також сприяє ефективному здійсненню особистісно орієнтованої педагогічної діяльності, яку вирізняє гуманістичний характер відносин між вчителем і учнями: взаємна емпатія, толерантність, спільна зацікавленість у кінцевому результаті, віра один в одного і чіткий розподіл обов'язків, усвідомлення важливості ролі кожного учасника навчально-виховного процесу.

Як зазначає О. Я. Савченко: «Гуманні стосунки на будь-якому уроці і поза ним мають утверджувати людську гідність кожного учня, здібного і нездібного, гарного і не зовсім, відвертати страх перед покаранням, залежність від настрою вчителя. Якщо створюються такі стосунки, діти не бояться висловити своє ставлення, яке може не збігатися з думкою більшості й навіть учителя, реалізують своє право бути мислячою особистістю. Діти, як і дорослі, повинні мати право на помилку» [54, с. 55].

Запорукою ефективною педагогічної взаємодії є педагогічна майстерність та педагогічний такт учителя.

Педагогічна майстерність – це характеристика високого рівня педагогічної діяльності, яка ґрунтується на педагогічному досвіді. Необхідними умовами педагогічної майстерності є гуманістична позиція педагога й професійно значимі особистісні риси і якості, а її обов'язковим складником вважається педагогічний такт [8].

Педагогічний такт – почуття міри в застосуванні засобів педагогічного впливу на дітей. Проявляється в умінні вчителя поводитися належним чином, просто й переконливо розмовляти з вихованцями, поважати їхню гідність, ставити розумні й педагогічно обґрунтовані вимоги. Основою педагогічного такту є глибоке знання психології дітей, індивідуальний підхід у навчанні й вихованні [3, с. 449].

Зокрема, відомо, що педагогічний такт передбачає вибір учителем *тактики педагогічної взаємодії*, яку традиційно розглядають як уміння вчителя вибирати

адекватні ситуації прийоми і засоби впливу, знаходити альтернативні варіанти прийомів впливу на особистість, які в конкретній ситуації є необхідними та дають можливість свідомо викликати потрібну, наперед заплановану реакцію учнів. Деякі з сучасних дослідників ототожнюють тактику з педагогічною гнучкістю.

Психолог Л. Мітіна визначає *педагогічну гнучкість* як складне багатомірне психологічне утворення, що поєднує в собі змістові й динамічні характеристики, наявність яких обумовлює здатність учителя легко відмовлятися від таких, що не відповідають ситуації і завданню способі поведінки, прийомів мислення й емоційного реагування та виробляти або приймати нові, оригінальні підходи до вирішення проблемної ситуації. Структуру педагогічної гнучкості складають: емоційна, інтелектуальна та поведінкова гнучкості. Зокрема, наявність або відсутність у педагога емоційної гнучкості, на думку дослідниці, спричинює стабілізуючий (дестабілізуючий) вплив на емоційне (душевне) здоров'я самого вчителя і учнів [7, с. 79–80].

Стиль педагогічної взаємодії (спілкування) характеризує індивідуально-типологічні особливості взаємодії вчителя з учнями. Проявляється характером ділових взаємин з учнями, який обирає вчитель для керівництва навчально-виховним процесом. Правильний вибір учителем стилю й тактики педагогічної взаємодії має важливе значення для збереження здоров'я учнів і вчителя.

Зазвичай, учителі початкової школи будують свій стиль взаємодії (спілкування) з учнями на основі двох загальновідомих стилів – авторитарного й демократичного (особистісно орієнтованого). Оскільки вони є протилежними за своїм впливом на суб'єктів освітнього процесу, то пов'язані з ними тактики педагогічної взаємодії також кардинально різняться між собою.

Скористаємося наведеним О. Я. Савченко описом того, як поводять себе вчителі в залежності від обраного ними стилю педагогічної взаємодії, та проілюструємо, як з цим співвідноситься тактика, яку вони застосовують.

Вчитель, який обрав *авторитарний стиль*, завдання уроку повідомляє прямо, чітко, економно; але нехтує думкою класу; перебиває висловлювання дітей; нерідко вживає вирази: «Не запитуйте, я зараз усе поясню...», «Робіть тільки так, як я сказав»; схильний приймати «єдино правильне рішення»; схильний ототожнювати навчальні досягнення учнів з їхніми особистісними якостями; «останнє» слово залишає за собою; дуже вимогливий до зовнішньої дисципліни [9, с. 58].

Найчастіше вчителі, які надають перевагу означеному стилю, обирають пов'язану з ним педагогічну тактику, яка в науковій літературі отримала назву стресової або стресової. Наслідком її застосування буває незадовільний внутрішній стан дитини, який призводить до появи низки негативних явищ: «Внутрішній дискомфорт, що виникає в дитини, спотворює процес становлення соціальних емоцій, стимулює негативні почуття й афективні стани (пригніченість, тривожність, погані настрої), супроводжується різким зниженням ініціативи, а в найбільш гострих випадках невротичними реакціями аномальними варіантами розвитку особистості, дезадаптацією й асоціальною поведінкою» [7, с. 9].

Вчитель, що є прихильником демократичного (*особистісно орієнтованого*) стилю, завдання й підсумок уроку визначає через діалог з класом; заохочує вияв особистісного ставлення до навчання, співпрацю учнів різної підготовки; схильний приймати варіативні рішення, вислуховує думки учнів; у будь-яких ситуаціях зберігає особисту гідність учня; дозволяє дітям підходити до себе для одержання додаткових матеріалів, завдань; шукає причину непорозуміння з учнями у своїх діях; використовує стимулююче оцінювання, залучає дітей до самооцінки [9, с. 58].

З особистісно орієнтованим стилем педагогічної взаємодії, на наш погляд, найкраще поєднується *тактика педагогічної підтримки*, яка базується на запропонованій О. Газманом ідеї «педагогіки підтримки» [10]. Дослідник виокремлює чотири різновиди такої тактики: «захисту», «допомоги», «сприяння», «взаємодії». Кожна з них потребує вдумливого та толерантного ставлення до дитини.

Показником професійної майстерності та гуманістичної іміджевої позиції вчителя є здоров'язбережувальна педагогічна діяльність, яка реалізується завдяки використанню здоров'язбережувальних педагогічних технологій та методів психолого-педагогічної терапії.

Здоров'язбережувальні педагогічні технології передбачають комфортні умови навчання дитини в школі (відсутність стресів, посиленість пропонованих вимог, адекватність методик навчання й виховання); раціональну організацію навчального процесу (відповідно до педагогічних, психологічних, фізіологічних і гігієнічних вимог); відповідність навчального та фізичного навантаження віковим та індивідуальним можливостям дитини; оптимальний руховий режим.

Дослідниця Т. Бойченко зазначає, що застосування здоров'язбережувальних технологій зазвичай поєднуються з проведенням відповідних коригуючих, психолого-педагогічних, реабілітаційних заходів з метою

поліпшення якості життя особистості [2, с. 2]. У зв'язку з цим сучасному вчителю початкової школи необхідні знання основ *психолого-педагогічної терапії*, методи якої можна застосувати з метою корекції, оздоровлення та різнобічного розвитку дітей. У наш час існує багато методичних прийомів (технік і технологій) такої терапії. В шкільній практиці широко застосовують арт-терапію, кольоротерапію, бібліотерапію, казкотерапію, лялькотерапію, ароматерапію, фітотерапію, психогімнастику; ефективним є терапевтичний вплив музики, танцю, гри тощо.

Висновок. Отже, іміджева позиція вчителя початкової школи є різновидом його професійно-педагогічної позиції та проєкцією особистісно-професійного іміджу. В умовах шкільної освіти вона слугує вчителю інструментом гуманізації педагогічної взаємодії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Бойченко Т. Валеологія – мистецтво бути здоровим / Т. Бойченко // Здоров'я та фізична культура. – 2005. – № 2. – С. 1–4.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – Вид. 2-е, доп. і випр. – Рівне: Волинські береги, 2011. – 552 с.
4. Калужный А. А. Психология формирования имиджа учителя / А. А. Калужный. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 224 с.
5. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
7. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. М. Митина. – М.: Изд. центр «Академия», 2004. – 320 с.
8. Основы педагогического мастерства: Учеб. пособие для пед. спец. высш. учеб. заведений / И. А. Зязюна, И. Ф. Кривонос, Н. Н. Тарасевич и др.; Под ред. И. А. Зязюна. – М.: Просвещение, 1989. – 302 с.
9. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : [посіб. для вчителів і методистів почат. навчання] / О. Я. Савченко. – К.: СПД «Цудзиневич Т. І.», 2007. – 204 с.
10. Чотири тактики педагогічної підтримки дитини / [Упоряд. А. Русаков, Н. Касішина]. – Київ: Шкільний світ, Видавель Л. Галішина, 2006. – 112 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Довга Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти КДПУ ім. В. Винниченка.

Коло наукових інтересів: теорія та історія початкової освіти, професійна підготовка вчителя початкової школи.